IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 23 Issue 01 AVGUST 2026

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARIDA O‘ZARO HAMKORLIKNI YUZAGA KELTIRUVCHI FUNKSIONAL OMILLAR VA MEXANIZMLAR

Fayziyev Bunyod Arabboyevich
Mirzo ulug’bek nomidagi
O’zbekiston milliy universiteti
Amaliy siyosatshunoslik mutaxassisligi magistri
+998946363027
bfayziyev390@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.22095963

Annotatsiya: Mazkur maqolada Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi mintaqaviy hamkorlikni yuzaga keltiruvchi asosiy funksional omillar va ularning o‘zaro ta’sir mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqotda siyosiy iroda, o‘zaro ishonch, iqtisodiy manfaatlar, transport-logistika, energetika, suv resurslari, xavfsizlik, ekologiya, raqamli transformatsiya hamda gumanitar aloqalarning mintaqaviy integratsiyaga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, mazkur omillar bazaviy, iqtisodiy va uzoq muddatli barqaror rivojlanish omillariga ajratilib, ularning Markaziy Osiyoda hamkorlikni chuqurlashtirishdagi o‘rni asoslangan. Tadqiqot natijalari mintaqaviy integratsiyani institutsional va funksional omillarning o‘zaro bog‘liq tizimi sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi.
Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, mintaqaviy hamkorlik, funksional omillar, integratsiya, siyosiy iroda, iqtisodiy manfaatlar, transport-logistika, energetika, suv resurslari, mintaqaviy xavfsizlik, ekologik xavfsizlik, raqamli transformatsiya, gumanitar hamkorlik, institutsionalizm, neofunksionalizm.

Аннотация: В статье анализируются основные функциональные факторы и механизмы, способствующие развитию регионального сотрудничества между государствами Центральной Азии. Рассматривается влияние политической воли, взаимного доверия, экономических интересов, транспортно-логистических связей, энергетики, водных ресурсов, региональной безопасности, экологических проблем, цифровой трансформации и гуманитарного сотрудничества на процессы региональной интеграции. Указанные факторы классифицируются на базовые, экономические и факторы долгосрочного устойчивого развития. Обосновывается, что современную модель интеграции в Центральной Азии целесообразно рассматривать как взаимосвязанную систему институциональных и функциональных факторов.
Ключевые слова: Центральная Азия, региональное сотрудничество, функциональные факторы, интеграция, политическая воля, взаимное доверие, экономические интересы, транспортно-логистические связи, энергетика, водные ресурсы, региональная безопасность, экологическая безопасность, цифровая трансформация, гуманитарное сотрудничество.

Abstract: This article analyzes the main functional factors and mechanisms contributing to regional cooperation among the Central Asian states. The study examines the role of political will, mutual trust, economic interests, transport and logistics, energy cooperation, water resources, regional security, environmental challenges, digital transformation, and humanitarian cooperation in strengthening regional integration. These factors are classified into basic, economic, and long-term sustainable development factors, and their contribution to regional

cooperation is assessed. The findings demonstrate that the contemporary integration process in Central Asia should be understood as an interconnected system of institutional and functional factors that mutually reinforce each other.

Keywords: Central Asia, regional cooperation, functional factors, integration, political will, mutual trust, economic interests, transport and logistics, energy cooperation, water resources, regional security, environmental security, digital transformation, humanitarian cooperation.

Asosiy qism

Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi mintaqaviy hamkorlikni faqat institutsional tuzilmalar orqali izohlash yetarli emas. Har qanday institutning samaradorligi uning faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va geostrategik omillar bilan chambarchas bog‘liq.

Shu sababli zamonaviy siyosatshunoslikda mintaqaviy integratsiyani tadqiq etishda institutsional yondashuv bilan bir qatorda funksional yondashuv ham keng qo‘llaniladi. Mazkur yondashuvga ko‘ra, davlatlar o‘rtasidagi hamkorlik umumiy manfaatlar, o‘zaro bog‘liqlik va birgalikda hal etilishi zarur bo‘lgan muammolar mavjud bo‘lgan sohalarda tabiiy ravishda shakllanadi. Devid Mitrani va Ernst Haas tomonidan ishlab chiqilgan funksionalizm hamda neofunksionalizm nazariyalarida aynan amaliy ehtiyojlar integratsiyaning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida baholanadi[1].

Markaziy Osiyo tajribasi ham ushbu nazariy qarashlarni tasdiqlaydi. So‘nggi yillarda mintaqadagi hamkorlikning jadallashuvi yangi institutlarning paydo bo‘lishi bilangina emas, balki davlatlar oldida turgan umumiy muammolar va manfaatlarning tobora ortib borayotgani bilan ham izohlanadi. Transport yo‘laklarini rivojlantirish, suv resurslarini oqilona boshqarish, energetika tizimlarini o‘zaro bog‘lash, transchegaraviy xavfsizlikni ta’minlash, ekologik muammolarni bartaraf etish va tashqi bozorlarga birgalikda chiqish zarurati davlatlarni hamkorlikni chuqurlashtirishga undayotgan asosiy funksional omillar hisoblanadi.

Markaziy Osiyo mintaqasi o‘zining geografik, gidrologik va transport-kommunikatsiya tuzilishiga ko‘ra, funksional hamkorlik mexanizmlariga eng ko‘p ehtiyoj sezadigan hududlardan biridir. Siyosiy realizm nuqtai nazaridan qaraganda, mintaqa davlatlari mustaqillikning dastlabki yillarida o‘z milliy suvereniteti va xavfsizligini mutloqlashtirishga, ya’ni hayotiy sohalarni haddan tashqari sekyuritizatsiya qilishga intilgan bo‘lsalar, keyingi geosiyosiy va ekologik voqeliklar ularni amaliy desekyuritizatsiya va funksional hamkorlikka o‘tishga majbur qilmoqda.

Ayniqsa, 2017-yildan boshlab O‘zbekiston tashqi siyosatida “Markaziy Osiyo — bosh ustuvor yo‘nalish” tamoyilining belgilanishi mintaqadagi siyosiy muhitni tubdan o‘zgartirdi. Qo‘shni davlatlar bilan ochiq muloqotning yo‘lga qo‘yilishi, chegara masalalari bo‘yicha muzokaralarning faollashuvi, vizaviy tartiblarning soddalashtirilishi va davlat rahbarlari uchrashuvlarining muntazam tus olishi o‘zaro ishonchni sezilarli darajada oshirdi. Natijada ilgari siyosiy sabablarga ko‘ra amalga oshirilmagan ko‘plab iqtisodiy va transport loyihalari qisqa muddat ichida amaliy bosqichga o‘tdi.

Siyosiy irodaning amaliy natijalarini chegaralarni delimitatsiya qilish jarayonida ham kuzatish mumkin. O‘zbekistonning Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Tojikiston bilan davlat chegaralarini huquqiy jihatdan rasmiylashtirish bo‘yicha erishgan kelishuvlari, chegara o‘tkazish punktlarining qayta ochilishi va chegaradosh hududlarda savdo-iqtisodiy aloqalarning tiklanishi mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Ayniqsa, 2025-yilda Qirg‘iziston va Tojikiston o‘rtasidagi davlat chegarasi bo‘yicha erishilgan tarixiy kelishuv butun mintaqada siyosiy ishonchni mustahkamlovchi muhim voqea sifatida baholanmoqda.

Mazkur tajriba shuni ko‘rsatadiki, siyosiy iroda boshqa barcha funksional omillarning amalga oshirilishi uchun zarur shart hisoblanadi. Transport koridorlari, investitsiya loyihalari

[1] David Mitrany, A Working Peace System, Oxford University Press, 1943, 45–61pp.; Ernst B. Haas, The Uniting of Europe, Stanford University Press, 1958, 283–317pp.

yoki suv resurslarini boshqarish bo‘yicha har qanday tashabbus, avvalo, davlatlar o‘rtasidagi siyosiy ishonch va konstruktiv muloqot mavjud bo‘lgan taqdirdagina muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin. Shu sababli siyosiy iroda Markaziy Osiyoda mintaqaviy hamkorlikning “birlamchi funksional omili” sifatida tavsiflanishi mumkin.

Mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirayotgan ikkinchi muhim funksional omil iqtisodiy o‘zaro manfaatlarning kuchayib borayotganidir. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy bog‘liqlik qanchalik yuqori bo‘lsa, siyosiy hamkorlikni saqlab qolishga bo‘lgan manfaat ham shunchalik ortadi. Robert Koen va Jozef Nay bunday holatni **“kompleks o‘zaro bog‘liqlik”** tushunchasi orqali izohlaydilar.

Ularning fikricha, savdo, investitsiyalar, transport va moliyaviy aloqalar davlatlarni qarama-qarshilikdan ko‘ra hamkorlikka ko‘proq undaydi[2].

Markaziy Osiyoda ham aynan iqtisodiy manfaatlar so‘nggi yillarda integratsiyaning asosiy drayverlaridan biriga aylandi. Mintaqa davlatlari iqtisodiyotlarining o‘zaro to‘ldiruvchi xususiyatga ega ekanligi hamkorlikning iqtisodiy asoslarini mustahkamlamoqda. Qozog‘istonning xomashyo va logistika salohiyati, O‘zbekistonning sanoat va iste’mol bozori, Qirg‘iziston va Tojikistonning gidroenergetika imkoniyatlari, Turkmanistonning tabiiy gaz zaxiralari yagona iqtisodiy makon shakllanishi uchun obyektiv sharoit yaratadi.

2017-yildan keyin mintaqa ichidagi savdo aylanmasining sezilarli darajada ortishi ushbu tendensiyaning amaliy ifodasidir. So‘nggi yillarda o‘zaro eksport va import hajmining ko‘payishi, qo‘shma korxonalar sonining ortishi, chegaradosh hududlarda erkin savdo zonalarining tashkil etilishi va sanoat kooperatsiyasi loyihalarining rivojlanishi iqtisodiy manfaatlarning mintaqaviy hamkorlikni rag‘batlantirayotganini ko‘rsatmoqda. Shu jihatdan iqtisodiy manfaat siyosiy irodadan keyingi eng muhim funksional omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirishga ta’sir etayotgan funksional omillar orasida transport-kommunikatsiya tizimlarining rivojlanishi alohida o‘rin egallaydi. Markaziy Osiyo geografik jihatdan dengiz portlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri chiqish imkoniyatiga ega bo‘lmagan dunyodagi eng yirik kontinental hududlardan biri hisoblanadi. Shu sababli tashqi bozorlarga chiqish, eksport salohiyatini oshirish va xalqaro logistika zanjirlariga integratsiyalashuv masalalari mintaqaning barcha davlatlari uchun umumiy strategik manfaatga aylangan. Bunday sharoitda transport infratuzilmasini rivojlantirish alohida davlatning emas, balki butun mintaqaning iqtisodiy rivojlanishini belgilovchi funksional omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Aynan shu jihat transport sohasidagi hamkorlikni Markaziy Osiyo integratsiyasining eng muhim yo‘nalishlaridan biriga aylantiradi[3].

So‘nggi yillarda mintaqada transport-kommunikatsiya sohasida amalga oshirilayotgan yirik loyihalar davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni sezilarli darajada kuchaytirmoqda. Xususan, **Xitoy–Qirg‘iziston–O‘zbekiston temir yo‘li**, **Transafg‘on temir yo‘li (Termiz–Mozori Sharif–Kobul–Peshovar)**, **Transkaspiy xalqaro transport yo‘lagi** hamda **Turkmanboshi xalqaro dengiz porti** bilan bog‘liq logistika loyihalari Markaziy Osiyoning global transport tizimidagi o‘rnini tubdan o‘zgartirish salohiyatiga ega. Ushbu loyihalar amalga oshirilishi natijasida mintaqa davlatlari eksport-import xarajatlarini kamaytirish, yuk tashish muddatlarini qisqartirish va yangi bozorlarga chiqish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Shu jihatdan transport infratuzilmasi davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni rivojlantiruvchi eng muhim funksional mexanizmlardan biri hisoblanadi.

Transport sohasidagi hamkorlikning yana bir muhim natijasi shundaki, u mintaqa davlatlarini geoiqtisodiy raqobat emas, balki o‘zaro manfaatdor sheriklik sari yo‘naltirmoqda. Masalan, O‘zbekistonning dengiz portlariga chiqish imkoniyati Qozog‘iston, Turkmaniston va Afg‘oniston hududlari orqali ta’minlanadi. Xuddi shuningdek, Qirg‘iziston va Tojikistonning

[2] Robert O. Keohane, Joseph S. Nye, Power and Interdependence, Little, Brown and Company, 1977, 24–38pp.
[3] Asian Development Bank, CAREC Strategy 2030, Manila, 2017, 15–37pp.

tranzit salohiyati ham qo‘shni davlatlar transport infratuzilmasining rivojlanishiga bevosita bog‘liq. Demak, transport tarmoqlarining rivojlanishi mintaqa davlatlarini iqtisodiy jihatdan tobora ko‘proq o‘zaro bog‘lab, integratsiyaning funksional asoslarini mustahkamlamoqda.

Transport-logistika bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan yana bir strategik omil energetika sohasidagi hamkorlikdir. Markaziy Osiyo tabiiy gaz, neft, uran va gidroenergetika resurslariga boy bo‘lgan hududlardan biri hisoblanadi. Biroq ushbu resurslarning mintaqa bo‘ylab notekis joylashganligi davlatlarni o‘zaro energetik hamkorlikni rivojlantirishga undaydi. Jumladan, Qozog‘iston va Turkmaniston uglevodorod resurslariga boy bo‘lsa, Qirg‘iziston va Tojikiston gidroenergetika salohiyati bilan ajralib turadi. O‘zbekiston esa tabiiy gaz zaxiralari bilan bir qatorda elektr energiyasi ishlab chiqarish va taqsimlash tizimida markaziy o‘rin egallaydi. Aynan mana shu resurslarning o‘zaro to‘ldiruvchi xususiyati energetika integratsiyasining iqtisodiy asosini shakllantirmoqda.

So‘nggi yillarda yagona energetika halqasini tiklash bo‘yicha olib borilayotgan ishlar ham mintaqaviy hamkorlikning muhim funksional yo‘nalishiga aylandi. Sovet davrida yagona tizim sifatida faoliyat yuritgan Markaziy Osiyo energetika tarmog‘ining ayrim qismlari mustaqillikdan keyin uzilgan edi. Bugungi kunda elektr energiyasi almashinuvi, yuqori kuchlanishli elektr uzatish tarmoqlarini modernizatsiya qilish va yangi energetika loyihalarini amalga oshirish bo‘yicha olib borilayotgan ishlar mintaqada energetik xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, CASA-1000 loyihasi Markaziy Osiyoning energetika salohiyatini Janubiy Osiyo bilan bog‘lashga qaratilgan eng yirik tashabbuslardan biri sifatida e’tirof etiladi.

Energetika bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan suv resurslari masalasi esa Markaziy Osiyodagi hamkorlikning eng murakkab, shu bilan birga eng muhim funksional omillaridan biridir. Mintaqada mavjud suv resurslarining qariyb 80 foizi Qirg‘iziston va Tojikiston hududlarida shakllanadi, asosiy iste’mol esa O‘zbekiston, Qozog‘iston va Turkmaniston hissasiga to‘g‘ri keladi. Mazkur tabiiy-geografik holat davlatlar manfaatlarini bir-biriga bevosita bog‘lab qo‘ygan. Shu sababli suv resurslarini boshqarish masalasida bir tomonlama qarorlar qabul qilish amalda mumkin emas.

Suv-energetika masalasining murakkabligi shundaki, yuqori oqim davlatlari suvdan elektr energiyasi ishlab chiqarish manbai sifatida foydalanishga intilsa, quyi oqim davlatlari uni, avvalo, qishloq xo‘jaligi ehtiyojlari nuqtai nazaridan baholaydi. Natijada suv resurslarini boshqarishda manfaatlar tafovuti yuzaga keladi. Biroq so‘nggi yillarda davlatlar o‘rtasidagi siyosiy ishonchning ortishi ushbu masalada ham konstruktiv muloqot uchun qulay sharoit yaratmoqda[4].

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, transport va energetika sohalari Markaziy Osiyoda o‘zaro chambarchas bog‘langan funksional tizimni hosil qilmoqda. Transport koridorlari energetika resurslarini tashqi bozorlarga yetkazib berish imkoniyatlarini kengaytirsa, energetika infratuzilmasining rivojlanishi transport va sanoat loyihalarining barqaror ishlashini ta’minlaydi. Shu bois mazkur ikki yo‘nalishni alohida emas, balki yagona geoiqtisodiy makonning tarkibiy elementlari sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Funksional omillar ichida mintaqaviy xavfsizlik ham alohida o‘rin tutadi. Zamonaviy xavfsizlik tahdidlari transmilliy xususiyat kasb etgani sababli ularni bir davlat doirasida bartaraf etish tobora murakkablashmoqda. Terrorizm, diniy ekstremizm, noqonuniy migratsiya, narkotik moddalar kontrabandasi, kiberxavfsizlik tahdidlari va Afg‘onistondagi vaziyat Markaziy Osiyo davlatlari uchun umumiy xavfsizlik muammolarini yuzaga keltirmoqda. Aynan ushbu tahdidlarning umumiyligi xavfsizlik sohasidagi hamkorlikni kuchaytiruvchi funksional omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Barri Buzan va Ole Vever tomonidan ishlab chiqilgan “**Mintaqaviy xavfsizlik kompleksi”** nazariyasiga ko‘ra, geografik jihatdan yaqin joylashgan davlatlarning xavfsizlik muammolari o‘zaro bog‘liq bo‘ladi va ularni alohida hal etishning

[4] Sarvarjon G‘ofurov, Markaziy Osiyo: mintaqaviy tahdidlar, integratsiya, zamonaviy siyosiy jarayonlar, Toshkent: MERIT PRINT, 2023, 95–116-bet

imkoni mavjud emas[5]. Aynan ushbu nazariy yondashuv Markaziy Osiyo sharoitida ham o‘z tasdig‘ini topmoqda.

Mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirishga ta’sir etayotgan funksional omillar orasida ekologik xavfsizlik masalalari ham alohida o‘rin egallaydi. So‘nggi o‘n yilliklarda iqlim o‘zgarishi, cho‘llanish jarayonining kuchayishi, suv tanqisligi, biologik xilma-xillikning qisqarishi va Orol dengizi fojiasi Markaziy Osiyo davlatlari uchun umumiy ekologik tahdidlarni yuzaga keltirdi. Mazkur muammolarning transchegaraviy xususiyatga ega ekanligi ularni alohida davlat doirasida hal etish imkoniyatini cheklaydi. Shu sababli ekologiya mintaqaviy hamkorlikni rivojlantiruvchi eng muhim funksional yo‘nalishlardan biriga aylandi. Ayniqsa, Orolbo‘yi hududini tiklash, chang va tuz bo‘ronlarining oldini olish, yashil energetikani rivojlantirish hamda iqlim o‘zgarishiga moslashish bo‘yicha qo‘shma dasturlar mintaqadagi davlatlarning umumiy manfaatlarini yaqqol namoyon etmoqda[6].

Ekologik muammolarning umumiyligi davlatlar o‘rtasidagi siyosiy ishonchni mustahkamlashga ham xizmat qilmoqda. Xususan, BMT Bosh Assambleyasi tomonidan Orolbo‘yi hududining ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar zonasi deb e’lon qilinishi, qo‘shma loyihalar hamda xalqaro donorlarning jalb etilishi ekologik diplomatiyaning mintaqaviy hamkorlikdagi o‘rni ortib borayotganini ko‘rsatmoqda. Bu esa ekologiyani faqat tabiatni muhofaza qilish masalasi sifatida emas, balki mintaqaviy barqarorlik va xavfsizlikni ta’minlovchi funksional omil sifatida baholash imkonini beradi.

So‘nggi yillarda raqamli transformatsiya ham Markaziy Osiyoda mintaqaviy hamkorlikning yangi funksional yo‘nalishiga aylanmoqda. Davlat xizmatlarini raqamlashtirish, elektron bojxona tizimlarini joriy etish, **“yagona darcha”** tamoyili asosida tashqi savdoni amalga oshirish, elektron yuk kuzatuvi, raqamli tranzit hujjatlari va elektron tijorat platformalarining rivojlanishi davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni sezilarli darajada soddalashtirmoqda. Raqamli texnologiyalar transport xarajatlarini kamaytirish, bojxona tartib-taomillarini tezlashtirish va savdo hajmini oshirish orqali mintaqaviy integratsiyaning amaliy samaradorligini kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Funksional omillar orasida gumanitar hamkorlik ham muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy integratsiya nazariyalarida davlatlararo hamkorlikning barqarorligi faqat hukumatlararo munosabatlarga emas, balki xalqlar o‘rtasidagi ijtimoiy aloqalarning rivojlanganlik darajasiga ham bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi. Karl Doychning tranzaksionizm nazariyasiga ko‘ra, ta'lim, fan, madaniyat, turizm va ommaviy kommunikatsiyalar sohasidagi aloqalar davlatlar o‘rtasida uzoq muddatli ishonchni shakllantiradi va siyosiy integratsiya uchun qulay muhit yaratadi[7].

Markaziy Osiyoda ham ushbu tendensiya yaqqol kuzatilmoqda. So‘nggi yillarda talabalar almashinuvi dasturlarining kengayishi, qo‘shma ilmiy konferensiyalar, universitetlar konsorsiumlari, madaniyat kunlari, turizm forumlari va yoshlar uchrashuvlari davlatlar o‘rtasidagi gumanitar aloqalarni sezilarli darajada faollashtirdi. Ayniqsa, vizasiz rejimlarning kengayishi va aviaqatnovlar sonining ortishi aholining o‘zaro muloqotini kuchaytirib, mintaqaviy identitetning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli gumanitar diplomatiya siyosiy va iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlovchi “yumshoq omil” sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Markaziy Osiyoda mintaqaviy hamkorlikning rivojlanishi biror-bir omil bilan emas, balki o‘zaro chambarchas bog‘langan funksional omillar tizimi bilan belgilanadi. Siyosiy iroda institutsional islohotlarni boshlab beradi, iqtisodiy manfaatlar hamkorlikni rag‘batlantiradi, transport va logistika ushbu hamkorlikning moddiy

[5] Barry Buzan, Ole Wæver, Regions and Powers: The Structure of International Security, Cambridge University Press, 2003, 43–56pp.
[6] United Nations Development Programme, Central Asia Climate and Security Outlook, 2023
[7] Karl W. Deutsch, Political Community and the North Atlantic Area, Princeton University Press, 1957, 70–88pp.

asosini yaratadi, energetika va suv resurslari davlatlarni o‘zaro muvofiqlashishga majbur qiladi, xavfsizlik omili umumiy tahdidlarga qarshi birgalikda harakat qilish zaruratini yuzaga keltiradi, ekologiya esa uzoq muddatli barqaror rivojlanishning asosiy shartlaridan biriga aylanadi. Raqamli transformatsiya va gumanitar hamkorlik esa ushbu tizimning zamonaviy va ijtimoiy komponentlarini mustahkamlaydi.

Tadqiqot natijalari asosida Markaziy Osiyoda mintaqaviy hamkorlikning funksional omillarini ularning integratsiya jarayoniga ko‘rsatayotgan ta’sir darajasiga ko‘ra uch guruhga ajratish maqsadga muvofiqdir.

Birinchi guruh – bazaviy funksional omillar bo‘lib, ularga siyosiy iroda, o‘zaro ishonch va xavfsizlik kiradi. Mazkur omillar mavjud bo‘lmagan sharoitda qolgan barcha yo‘nalishlardagi hamkorlikni samarali rivojlantirish qiyin.

So‘nggi yillarda davlat rahbarlari o‘rtasidagi muntazam siyosiy muloqot aynan ushbu bazaviy omillarni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Ikkinchi guruh – iqtisodiy funksional omillar hisoblanadi. Transport-logistika, savdo, investitsiyalar, energetika va sanoat kooperatsiyasi ushbu guruhni tashkil etadi. Mazkur omillar mintaqaviy hamkorlikning iqtisodiy asoslarini shakllantirib, davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik darajasini oshirmoqda.

Aynan iqtisodiy manfaatlarning ortishi siyosiy muloqotning barqaror davom etishini ta’minlaydigan asosiy rag‘batlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Uchinchi guruh – uzoq muddatli barqaror rivojlanish omillari bo‘lib, ularga ekologiya, raqamli transformatsiya, ta'lim, fan, madaniyat va xalq diplomatiyasi kiradi. Mazkur omillar qisqa muddatda keskin natija bermasligi mumkin, biroq ular mintaqaviy hamkorlikning institutsional va ijtimoiy barqarorligini ta’minlaydi hamda umumiy mintaqaviy identitet shakllanishiga xizmat qiladi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki, Markaziy Osiyoda mintaqaviy hamkorlikning muvaffaqiyati alohida funksional omillarning mavjudligi bilan emas, balki ularning o‘zaro uyg‘unligi va bir-birini to‘ldirishi bilan belgilanadi. Agar siyosiy iroda institutsional mexanizmlarni ishga tushirsa, iqtisodiy manfaatlar ularni amaliy mazmun bilan boyitadi, ekologik va gumanitar omillar esa hamkorlikning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlaydi. Demak, Markaziy Osiyoda integratsiya jarayonini bir yo‘nalishli model asosida emas, balki **institutsional va funksional omillarning o‘zaro bog‘liq tizimi** sifatida baholash ilmiy jihatdan maqsadga muvofiqdir.

Shunday qilib, tadqiqot davomida aniqlangan institutsional va funksional omillar o‘zaro uzviy bog‘liqlikda faoliyat yuritishi Markaziy Osiyoda hamkorlikning zamonaviy modelini shakllantirmoqda. Mintaqada shakllanayotgan ushbu model davlatlar suverenitetini saqlab qolgan holda amaliy manfaatlar, pragmatik hamkorlik va ko‘p tomonlama muloqot tamoyillariga asoslanadi.

Shu bois kelgusida Markaziy Osiyo integratsiyasining samaradorligi mavjud institutlarning funksional salohiyatini yanada kuchaytirish, transport va energetika loyihalarini kengaytirish, ekologik xavfsizlikni ta’minlash hamda gumanitar aloqalarni rivojlantirish bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi.

Transport yo‘laklarining diversifikatsiyalanishi va mintaqa ichidagi transport aloqalarining bog‘liqlik darajasi oshishi neofunksional integratsiyaning “tarqalish samarasi” ni yuzaga keltirib, bojxona, soliq va standartlashtirish sohalarini ham muvofiqlashtirishni taqozo etmoqda.

Kelajakda demografik bosim va global geoiqtisodiy o‘zgarishlar Markaziy Osiyo subkompleksining barqarorligini ta’minlash va uni global xavflardan himoya qilish uchun yagona integratsiyalashgan makon yaratish zaruriyatini yanada kuchaytiradi.

Xulosa

Amalga oshirilgan amaliy, statistik va qiyosiy-siyosiy tahlillar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining Maslahat uchrashuvlari formati mintaqada “yumshoq institutsionalizm” modelining muvaffaqiyatli namunasi sifatida shakllandi. Mazkur platforma uzoq yillik o‘zaro ishonch inqiroziga barham berishda, chegaralar delimitatsiyasini jadallashtirishda va umumiy xavfsizlik muammolarini tashqi kuchlar aralashuvisiz, sof mintaqaviy muloqot orqali hal etishda boshqaruvchi koordinatorlik vazifasini o‘tamoqda.

Ikkinchidan, mintaqaviy muloqot formatining sezilarli yutuqlariga qaramasdan, Maslahat uchrashuvlari doirasida qabul qilinayotgan deklarativ qarorlarning majburiy yuridik kuchga ega emasligi va doimiy faoliyat yurituvchi ijroiya organi (kotibiyat) tomonidan muvofiqlashtirilmasligi uning funksional samaradorligini cheklamoqda. Bu holat hamkorlik sur'atlarini kelajakda ichki siyosiy konyukturalar o‘zgarishiga yoki tashqi geosiyosiy bosimlarga asimmetrik bog‘liq qilib qo‘yish riskini saqlab qoladi.

Uchinchidan, savdo aloqalari, logistika tarmoqlarining diversifikatsiyasi (masalan, **“Xitoy–Qirg‘iziston–O‘zbekiston”** temir yo‘li) hamda transchegaraviy yirik energetik loyihalar mintaqada qat’iy **“funksional o‘zaro bog‘liqlikni”** vujudga keltirmoqda.

Ushbu quyi iqtisodiy-funksional omillar yuqori darajadagi makro-siyosiy barqarorlikni ta’minlovchi muqobilsiz lokomotiv sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mitrany D. A Working Peace System. Oxford University Press, 1943. 45–61 pp.
2. Haas E. B. The Uniting of Europe. Stanford University Press, 1958. 283–317 pp.
3. Keohane R. O., Nye J. S. Power and Interdependence. Little, Brown and Company, 1977. 24–38 pp.
4. Asian Development Bank. CAREC Strategy 2030. Manila, 2017. 15–37 pp.
5. G‘ofurov S. Markaziy Osiyo: mintaqaviy tahdidlar, integratsiya, zamonaviy siyosiy jarayonlar. Toshkent: MERIT PRINT, 2023. 95–116-bet.
6. Buzan B., Wæver O. Regions and Powers: The Structure of International Security. Cambridge University Press, 2003. 43–56 pp.
7. United Nations Development Programme. Central Asia Climate and Security Outlook. 2023.
8. Deutsch K. W. Political Community and the North Atlantic Area. Princeton University Press, 1957. 70–88 pp.